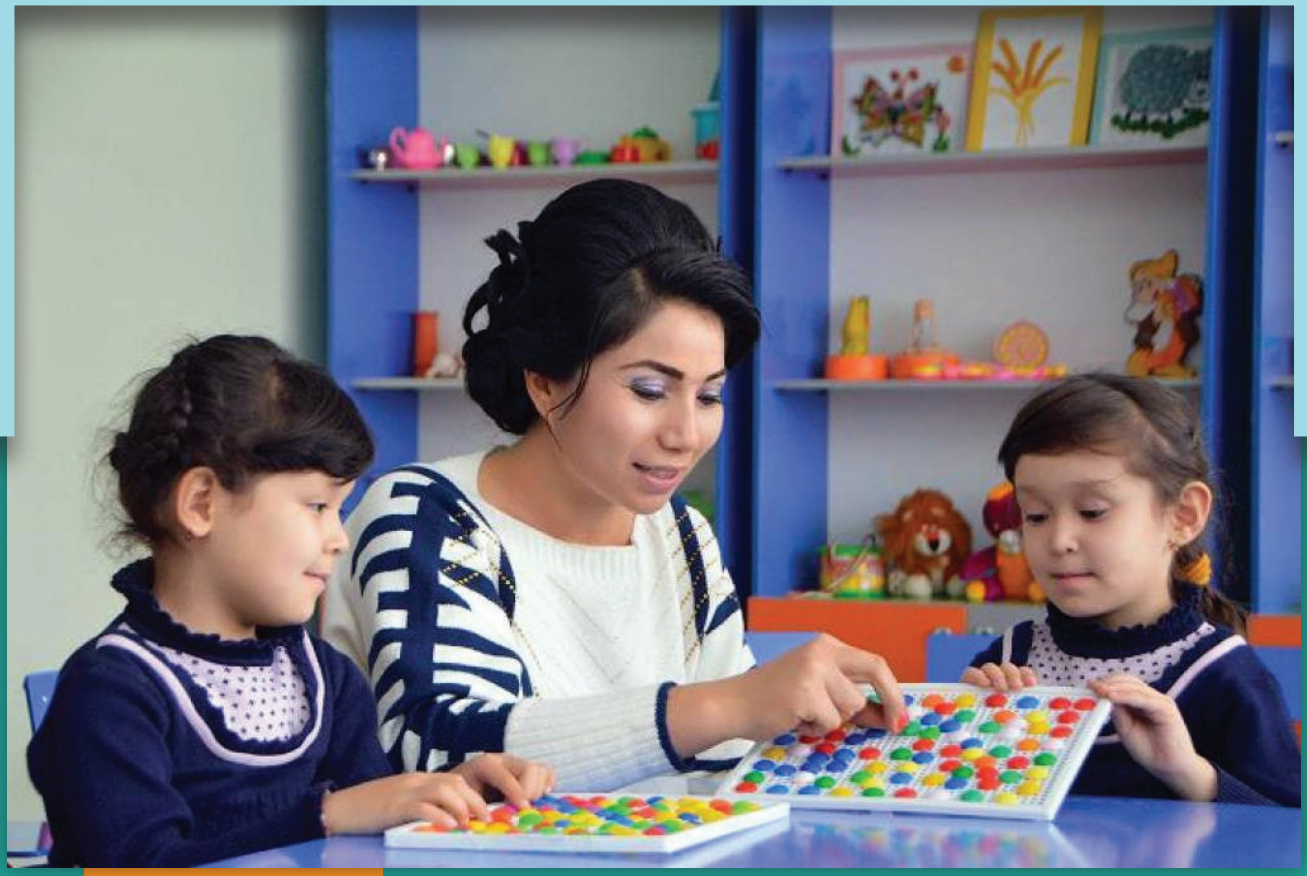
ISSN: 3060-4613

O'zbekiston Milliy Pedagogika Universiteti

№11(1)
2026

13.00.00 Pedagogika fanlari
13.00.01 Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta'limotlar tarixi
13.00.02 Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar böyiça)
13.00.03 Maxsus pedagogika
13.00.04 Jismoniy tarbiya va sport maşğulotlari nazariyasi va metodikasi
13.00.05 Kasb-hunar ta'limi nazariyasi va metodikasi
13.00.06 Elektron ta'lim nazariyasi va metodikasi (ta'lim sohalari va bosqiçlari böyiça)
13.00.07 Ta'limda menejment
13.00.08 Maktabgaça ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
13.00.09 Ijtimoiy pedagogika
07.00.00 Tarix fanlari
19.00.00 Psixologiya fanlari
01.00.00 Fizika-matematika fanlari
02.00.00 Kimyo fanlari
03.00.00 Biologiya fanlari
09.00.00 Falsafa fanlari
10.00.00 Filologiya fanlari
11.00.00 Geografiya fanlari

MAKTABGAÇA VA MAKTAB TA'LİMİ

Pedagogika, psixologiya fanlariga ixtisoslaşgan ilmiy jurnal

MAKTABGAÇA VA MAKTAB TA'LİMİ

Elektron naşr. 350 sahifa,
2-oktyabr, 2026-yil.

BOŞ MUHARRIR:
Ibragimova Gulsanam Ne'matovna – Pedagogika fanlari doktori, professor

BOŞ MUHARRIR ÖRINBOSARI:
Aşurov Ramzidin Ramazonoviç – Psixologiya fanlari böyiça falsafa doktori (Phd), dotsent

TAHRIRIYAT KENGAŞI A'ZOLARI
Ibragimov X.I. – pedagogika fanlari doktori, akademik
Şoumarov Ğ.B. – psixologiya fanlari doktori, akademik
Qirğizboyev A.K. – Tarix fanlari doktori, professor
Karimova E.G. – Sotsiologiya fanlari nomzodi, dotsent
Jamoldinova O.R. – pedagogika fanlari doktori, professor
Şaripov Ş.S. – pedagogika fanlari doktori, professor
Şermuhammadov B.Ş. – pedagogika fanlari doktori, professor
Ma'murov B.B. – pedagogika fanlari doktori, professor
Madraximova F.R. – pedagogika fanlari doktori, professor
Kalonov M.B. – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Nabiyev D.X. – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Qöldoşev Q. M. – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Ikramxanova F.I. – filologiya fanlari doktori, professor
Ismagilova F.S. – psixologiya fanlari doktori, professor (Rossiya)
Stoyuxina N.Yu. – psixologiya fanlari nomzodi, dotsent (Rossiya)
Magauova A.S. – pedagogika fanlari doktori, professor (Qozoğiston)
Rejep Özyurek – psixologiya fanlari doktori, professor (Turkiya)
Wookyu Ça – Koreya milliy ta'lim universiteti rektori (Koreya)
Polonnikov A.A. – psixologiya fanlari nomzodi, dotsent (Belarus)
Mizayeva F. O. – Pedagogika fanlari doktori, dotsent
Baybayeva M.X. – pedagogika fanlari doktori, professor
Muxsiyeva A.T. – pedagogika fanlari doktori, professor
Aliyev B. – falsafa fanlari doktori, professor
Abdullayeva N. Ş. – Pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Doniyorov S. M. – "Yangi Özbekiston" va "Pravda Vostoka" gazetalari tahririyati DM boş muharriri, Özbekiston Respublikasida xizmat körsatgan jurnalist, filologiya fanlari böyiça falsafa doktori (PhD), dotsent
Ğafurov D. O. – falsafa fanlari doktori (Phd)
Şomurodov R.T. – iqtisodiyot fanlari nomzodi (PhD), dotsent
Jalilova S.X. – psixologiya fanlari nomzodi (PhD), dotsent
Bafayev M.M. – psixologiya fanlari böyiça falsafa doktori (PhD), dotsent
Usmonova D.I. – Samarqand iqtisodiyot va servis institute dotsenti
Saifnazarov I. – falsafa fanlari doktori, professor
Raxmonova Z. A. – filologiya fanlari böyiça falsafa doktori (PhD)
Nematov Ş.E. – pedagogika fanlari nomzodi (PhD)
Sayimova D. K. – texnika fanlari bo'yiça falsafa doktori (PhD)
Yuldaşeva F.I. – pedagogika fanlari böyiça falsafa doktori (PhD),dotsent
Yuldaşeva D.B. – filologiya fanlari böyiça falsafa (PhD) doktori, dotsent
Tangriyev A. T. – Toşkent davlat iqtisodiyot universiteti kafedra professori
Panjiyev M. A. – Qaşqadaryo viloyati Maktabgaça va maktab ta'limi boşqarmasi boşliğining birinçi örinbosari
Xudayberganov N. A. – Xorazm Ma'mun akademiyasi Tabiiy fanlar bölimining katta ilmiy xodimi, biologiya fanlari böyiça falsafa doktori (PhD)
Vaxobov Anvar Abdusattor öğli – Pedagogika fanlari böyiça falsafa doktori, dotsent

Muassis: "Tadbirkor va işbilarmon" MÇJ
Hamkorlarimiz: Özbekiston Respublikasi Ta'lim va ilm-fan vazirligi, Özbekiston milliy pedagogika universiteti

EDITOR-IN-CHIEF:
Ibragimova Gulsanam Ne'matovna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:
Aşurov Ramzidin Ramazonoviç – Doctor of Philosophy (PhD) in Psyçology, Associate Professor

EDITORIAL BOARD MEMBERS:
Ibragimov X.I. – Doctor of Pedagogical Sciences, Academician
Şoumarov Ğ. B. – Doctor of Psyçological Sciences, Academician
Qirğizboyev A. K. – Doctor of Historical Sciences, Professor
Karimova E'zoza Gapirzhanovna – Minister of Persçool and Sçool Education of the Republic of Uzbekistan
Jamoldinova O.R. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Şaripov Ş.S. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Şermuhammadov B.Ş. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Ma'murov B.B. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Madraximova F.R. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Kalonov M.B. – Doctor of Economic Sciences, Professor
Nabiyev D.X. – Doctor of Economic Sciences, Professor
Koldoşev K. M. – Doctor of Economic Sciences, Professor
Ikramxanova F.I. – Doctor of Philological Sciences, Professor
Ismagilova F.S. – Doctor of Psyçological Sciences, Professor (Russia)
Stoyuxina N.Yu. – Candidate of Psyçological Sciences (PhD), Associate Professor (Russia)
Magauova A.S. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Kazakhstan)
Rejep Özyurek – Doctor of Psyçological Sciences, Professor (Turkey)
Wookyu Ça – President of the National University of Education, Korea (South Korea)
Polonnikov A.A. – Candidate of Psyçological Sciences (PhD), Associate Professor (Belarus)
Mizayeva F. O. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Baybayeva M.X. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Muxsiyeva A.T. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Aliyev B. – Doctor of philosophy, professor
Abdullayeva N. Ş. – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor
Doniyorov S. M. – Editor-in-Çief of the DM Editorial Office of the newspapers "Yangi Özbekiston" and "Pravda Vostoka", Honored Journalist of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Philosophy (PhD) in Philology, Associate Professor
Gafurov D. O. – Doctor of Philosophy (PhD)
Şomurodov R.T. – Candidate of Economic Sciences (PhD), Associate Professor
Jalilova S.X. – Candidate of Psyçological Sciences (PhD), Associate Professor
Bafayev M.M. – Doctor of Philosophy in Psyçological Sciences (PhD), Associate Professor
Usmonova D.I. – Associate Professor, Samarkand Institute of Economics and Service
Saifnazarov I. – Doctor of philosophy, professor
Rakhmonova Z.A. – Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences, Associate Professor
Nematov Ş.E. – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD)
Sayimova D. K. – Doctor of Philosophy (PhD) in Teçnical Sciences
Yuldaşeva F.I. – Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor
Yuldaşeva D.B. – Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences, Associate Professor
Tangriyev A.T. – is a professor of Taşkent State University of Economics
Aşurov R. R. – Doctor of Philosophy (PhD) in Psyçology, Associate Professor
Panjiyev M. A. – First Deputy Head of the Department of Presçool and Sçool Education of the Kaşkadarya Region
Khudaiberganov N. A. – Senior Researçer of the Department of Natural Sciences of the Khorezm Mamun Academy, Doctor of Philosophy (PhD) in Biological Sciences
Vakhobov Anvar Abdusattor oglu – Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences, Associate Professor

"Maktabgaça va maktab ta'limi" jurnali Özbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasining quyidagi qarorlariga asosan pedagogika va psixologiya fanlari böyiça falsafa doktori (PhD) hamda fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalaridagi asosiy ilmiy natijalarni çop etiş uçun milliy ilmiy naşrlar röyxatiga kiritilgan:

Pedagogika fanlari böyiça: OAK Kengaşi tavsiyasi (26.08.2024-y., №11-05-4381/01) asosida:

• Ekspert kengaşi (29.10.2024-y., №10)

• Rayosat qarori (31.10.2024-y., №363/5)

Psixologiya fanlari böyiça: Toşkent davlat pedagogika universiteti murojaatiga asosan OAK tavsiyasi (24.04.2025-y., №11-05-2566/01):

• Ekspert kengaşi (25.05.2025-y., №10)

• Rayosat qarori (08.05.2025-y., №370/5)

"Maktabgaça va maktab ta'limi" jurnali

26.09.2023-yildan

Özbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **№C-5669363** reyestr raqami tartibi böyiça röyxatdan ötkazilgan.

Litsenziya raqami: **№136361**

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

MUNDARIJA

Ta'lim jarayonida deontologik tamoyillar asosida nizolarni boşqariş 10
Mirzayeva Faroxat Odiljonovna

Sun'iy intellekt asosida maktab öquvçilarining matematik xatolarini diagnostika qiliş va individual tavsiyalar şakllantirişning gibrid adaptiv modeli 15
Abdullayeva Nazokat Isayevna, Abdurazzoqova Zebuniso Tolmas qizi

Harbiy xizmatçilarning pedagogik mahoratini oşirişning ilmiy-metodik asoslari 21
Yadgarov Ravşan Ergaşeviç

Inklyuziv ta'limda logopedik texnologiyalardan foydalaniş metodikasi 27
Ikramova Dilafruz Furqat qizi, Ilhomova Malikaxon Dilşod qizi

Faoliyat markazlari vositasida maktabgaça yoşdagi bolalarning raqamli savodxonligini şakllantiriş metodikasi 30
Jo'rayeva Gulira'no Nazirjon qizi

Bölajak tasviriy san'at öqituvçilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirişda an'anaviy naqqoşlik san'atining pedagogik imkoniyatlari 36
Rözmetov Quvondiq Şanazaroviç

Pedagogik hamkorlik asosida ösmir yoşdagi öquvçilarda ijtimoiy voqelikka sezgirlikni tarbiyalaş mexanizmlari 42
Bazarova Gulnoza Ziyodulla qizi

Talabalarning ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarini jismoniy madaniyat vositasida rivojlantiriş metodikasini takomillaştiriş 47
Imomov Asliddin Abdurazoqoviç

Harakatli öyinlar yordamida boşlanğiç sinf öquvçilarining harakat faolligini oşiriş usullari 51
Ernazarova Ziyoda Erkin qizi

Sun'iy intellektning inson fikrlaş qobiliyatiga ta'siri: intellektual rivojlaniş uçun imkoniyatlar va tafakkur zaiflaşuvi xavfi 55
Tölaganov Abdumalik Abdiraximoviç

Jadidçilik harakatining vujudga kelişining ijtimoiy-tarixiy şart-şaroitlari 60
Nişonov Muhammad Bahodir öğli, Pulatov Şerdor Nematjonoviç

Maktabgaça ta'lim taşkilotlari direktorlarining kasbiy kompetentligini rivojlantirişning nazariy-metodologik asoslari 66
A'zamova Malohat Nadjimovna

Söz yasalişi, morfologiya va sintaksisning özига xos xususiyatlari 70
Bobojanov Şaripboy Xudoşukiroviç

Inklyuziv ta'limda diskriminatsiyani oldini oliş va ularni psixologik qöllab quvvatlaş tamoyillari 74
Bozorova Muxlisa

Neyro logopediya va biometriya 78
Foiqova Diyora Anvar qizi

Bölajak öqituvçilarning metakognitiv faoliyatini rivojlantirişda refleksiv topşiriqlardan foydalaniş 83
Ibrohimova Şahlo Umarali qizi

3–4-sinf öquvçilarining badiiy asarlar öqişga qiziqişini oşirişning metod, şakl va vositalari 88
Rasulova Zohida Sindorovna

Raqamli ta'lim muhitida kasbiy-refleksiv kompetensiyalarni rivojlantirişning metodik tizimini integratsiyalaş 92
Talabova Dilrabo Tolibova

Informatika va uni öqitiş metodikasi fanini öqitişda adaptiv öquv dasturlari va virtual laboratoriyalardan foydalanişning metodik tizimi 98
Xomidov Zohidjon Adhamjon öğli

Развитие профессиональной компетентности будущих педагогов в условиях цифровизации образования 104
Шаланков Константин Константинович

Pedagogik loyihalaştiriş orqali öquvçilarning şaxsiy va ijtimoiy rivojlanişini ta'minlaş 109
Abdullayev Muxammadimin Egamberdiyeviç, Nazarova Nilufar Ismailovna

Dual ta'lim va refleksiv kompetensiya: pedagog kasbiy rivojlanişining yangi imkoniyatlari 113
S. R. Mansurova

Bixevioristik yondaşuv futurologik könikmalarni rivojlantiruvçi pedagogik va psixologik omil sifatida 118
Nişonov Nodir Alimjanoviç

Linguoculturological Features of the Concept "Respect And Esteem" in English and Uzbek Cultures 121
Naimova Dildora Kaxramonovna

Klasterli yondaşuv asosida bölajak pedagoglarning forsayt kompetensiyasini rivojlantiriş 125
Sotbarov Atabek Asilbek öğli

Nizolar paydo bölişining psixologik omillari 132
Olimov Saydullo Soxobjonoviç

Matematikadan milliy öquv dasturi loyihasi mazmuni haqida 141
Djumayev Mamanazar Irgaşeviç

Professional Requirements for Prospective English Language Teachers in Teaching Writing to Students With Special Educational Needs 149
D. X. Saydazimova

"Bilingval öquv muhiti" va "kreativ modellaştiriş" tuşunçalarining mazmuni va özaro boğliqligi 154
Djabbarova Feruza Odilovna

Texnologiya darslarida sun'iy intellekt vositalari orqali öquvçilarning ijodiy fikrlaş qobiliyatini rivojlantiriş imkoniyatlari 161
Raxmatov A'zam Aşur öğli, Tursunova Sevara Jamşid qizi

Autistik spektr buzilişli bolalarning luğat boyligini rivojlantiriş va muloqot ko'nikmalarini şakllantiriş metodikasi 165
Tuxtayeva Maxfirat

Maktabgaça tayyorlov yoşdagi bolalarga ekologik ta'lim-tarbiya berişda innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalaniş yöllari, şakl va vositalari 170
O'razova Maqsuda Şuhratning qizi

Raqamli hamkorlikda refleksiya va muqobil yeçimlarni yaratişning metodik imkoniyatlari 175
Yusupov Muxtorbek Roximoviç

Multimodal ta'lim texnologiyalari asosida pedagogik kadrlarni tayyorlaşning integrativ ilmiy-metodik tizimi 179
Sultonova Zaxro Baxtiyor qizi

Sun'iy intellekt vositalaridan foydalanişning maktab matematika ta'limidagi imkoniyatlari va çeklovlari 186
Almuratov Shavkat Narpulatovich, Turdiqulova Xulkaroy Anvarovna, Yuldasheva Aziza Azamat qizi, Razzoqova Mahliyo Naimjonovna

Qalbing orom olar maqom eşitsang: özbek milliy mumtoz musiqa san'atining falsafiy, psixo-emotsional va ilmiy-akustik asoslari 192
Ergashxonov Baxodirxon Toxirxon o'g'li

Milliy qadriyatlar asosida bolalarning ijtimoiy moslaşuvini ta'minlaşda maktabgaça ta'lim taşkiloti va oila hamkorligi 197
I. N. Hasanova, Boymirzayeva Nodira Maxmudjon qizi

Maktabgaça ta'lim samaradorligini oşirişda Mariya Montessori va Reggio metodikalari 199
Maxmudova Zulfiya, Hoshimova Dilnoza

Boşlanğiç sinf öquvçilarida fazoviy tasavvurlarni konstruktiv faoliyat vositasida rivojlantiriş 202
Dehqonova Mahliyo Şuhrat qizi, Bakirova Şahlo Muxtor qizi

Zamonaviy oilada rollar taqsimotining ijtimoiy-psixologik omillari 207
Majidov Jasur Baxtiyaroviç

Ösmirlik davrida tolerantlikning psixologik tuzilmasi va emotsional-irodaviy determinantlari 212
Qozoqova Intizor Ismoyiljonovna

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

Bölajak boşlanğiç sinf öqituvçilarida gender stereotiplariga nisbatan tanqidiy tafakkurni rivojlantiriş metodikasini takomillaştiriş 217
Xolmatova Zulfiya Tillavoldiyevna

Boşlanğiç ta'lim jarayonida steam ta'lim texnologiyalarini qöllaş orqali öquvçilarning kreativ fikrlaşini rivojlantiriş metodikasi 221
Djumayeva Zoxidaxon Muxammadjonovna, Aliyeva Navrözbibi Abdijalilovna

Oila va maktabgaça ta'lim taşkiloti hamkorligining pedagogik asoslari 225
Iminova Dilnoza Nasirovna

Kreativ yondaşuv asosida bölajak ingliz tili öqituvçilarining lingvometodik kompetensiyalarini rivojlantiriş metodikasini takomillaştiriş 228
Yuldaşeva Umida Maxmudovna

Boşlanğiç ta'lim jarayoniga antropologik yondaşuv asosida öquvçilarni intellektual rivojlantiriş metodikasini takomillaştiriş 232
Oltiboyeva Kamola Şarofjon qizi

Инновационный подход к методам выразительного чтения в современном образовательном процессе Ташкентский университет гуманитарных наук 236
Пулатов Фуркат Тухтамуродович

Umumta'lim maktablarida iqtidorli öquvçilarni aniqlaş va ular bilan işlaş yöllari: jahon tajribasi tahlili 243
Zaynitdinova Masuda Abdukadirovna

Возможности "SMART"-технологий в образовании детей с ограниченными возможностями 250
Абдухоликова М. Б.

Inklyuziv ta'lim şaroitida koxlear implantli bolalarning eşituv-nutqiy faoliyatini taşkil etişning pedagogik şart-şaroitlari va metodik modeli 256
Mirzayeva Umidaxon Inamovna

Nemis tilida yozma nutq könikmalarini rivojlantirişning zamonaviy pedagogik usullari 261
Turamurodova Sevinç Anvarovna

Maktabgaça yoşdagi bolalarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirişda tarbiyaçining pedagogik mahorati va interfaol öyinlarning özaro uyğunligi 264
Kamoldinova Muazzam Avazbek qizi

Maktabgaça ta'lim tizimida kadrlar malakasini oşiriş sifatiga ta'sir etuvçi taşkiliy-pedagogik va ijtimoiy-psixologik omillar 270
Raximova Shaxlo Baxtiyorovna

Bölajak tarbiyaçilarni maktabgaça ta'lim taşkilotlarida bolalarni jismoniy tarbiyalaşga tayyorlaşning pedagogik şart-şaroitlari 276
Ibraximov Sanjar Urunbayeviç

Voyaga yetmaganlar bilan professional muloqot jarayonida emotsional intellektning ahamiyati 282
Raxmanova Dilnoza Farmanovna

Katta guruh tarbiyalanuvçilarining STEAM ta'lim texnologiyasi asosida nutqiy komptensiyasini şakllantiriş metodikasi 286
Tairova Madinabonu Baxtiyarovna, Sohobova Oyşaxon Asatillo qizi

Şifoxona şaroitida uzoq muddat davolanayotgan bolalarga ta'lim berişning pedagogik xususiyatlari va usullari 291
Vorisova Zuhra Raufovna

Tarix yönalişi talabalarida yozma manbalarni tanqidiy talqin qilişning nazariy va metodologik asoslari 295
Ergashbayev Shoxruhbek Shuxratjon o'g'li

Современный подход к инновационному преподаванию русского языка в вузах Узбекистана 300
Камолова Гулхумор Жамолдиновна

Sport maşğulotlari jarayonida funksional tayyorgarlikni rivojlantirişning nazariy va metodik asoslari 306
Aşurov Asadillo

Zamonaviy adabiy ta'lim asosida öquvçilarda hayotiy könikmalarni aksiologik jihatdan rivojlantiriş konsepsiyasi 311
Nazarova Mohigul Akmalovna

Ösmir yoşdagi bolalarning ijtimoiy faolligini rivojlantirişga yönaltirilgan samarali pedagogik texnologiyalar ...315
Salohiddinova Ğ. B.

Pedagogical Potential of Developing Environmental Values in English Language Teaching Abstract 320
Xujanova Shaxina Abdullayevna, Xamrayeva Charos Norvoyevna

Talaba yoşlarda empatiya va hayotdan qoniqişning inklyuziv ta'limga boğliqligi 326
Mamadjanov Ismoiljon Ibragimdjon öğli

Oliy ta'limda RAG texnologiyasiga asoslangan intellektual öquv yordamçilari:
imkoniyatlar, çeklovlar va ilmiy böşliqlar 331
Ibragimova Manzura Jumaqul qizi, Zokirov Sanjarbek Ikromjon öğli

Talabalarning ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantiriş metodikasini takomillaştirişning didaktik imkoniyatlari ...336
T. M. Xasanova

Talabalarning falsafiy bilimlarini şakllantirişda sun'iy intellektdan foydalanişning ilmiy-metodik tizimi 341
Nodirbekov Furqatbek Umarjon öğli

Olamning lisoniy manzarasi xususida mulohazalar.....345
Şodiyeva Şoxida Inatovna

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

OLAMNING LISONIY MANZARASI XUSUSIDA MULOHAZALAR

Şodiyeva Şoxida Inatovna
Jizzax davlat pedagogika universiteti katta öqituvçisi (PhD)

Annotatsiya: Uşbu maqolada ilmiy termin sifatida tan olingan olamning lisoniy va konseptual manzaralari özaro tenglaştirilişi mumkin emasligi, şuningdek, konseptual olam manzarasi tuşunçalarda ifodalangan ma'lumotlardan taşkil topişi, lisoniy olam manzarasida esa semantik kategoriyalar va semantik maydonlarda mustahkamlangan bilimlar aks etişi borasida fikr yuritiladi.

Kalit sözlar: semantik kategoriya, kommunikativ vaziyat, ekstralingvistik vosita, konseptual sistema, simptomatik jarayon, integral model, yadroviy komponent, kognitiv struktura.

Abstract: This article examines the distinction between the linguistic and conceptual worldviews, which are recognized as scientific terms and cannot be equated with one another. The conceptual worldview comprises information expressed through concepts, whereas the linguistic worldview reflects knowledge encoded in semantic categories and semantic fields.

Key words: semantic category, communicative situation, extralinguistic means, conceptual system, symptomatic process, integral model, nuclear component, cognitive structure.

Аннотация: В данной статье рассматривается вопрос о том, что языковая и концептуальная картины мира, признанные научными терминами, не могут быть отождествлены. Концептуальная картина мира представляет собой совокупность информации, выраженной в понятиях, тогда как в языковой картине мира отражаются знания, закреплённые в семантических категориях и семантических полях.

Ключевые слова: семантическая категория, коммуникативная ситуация, экстралингвистическое средство, понятийная система, симптоматический процесс, интегральная модель, ядерный компонент, когнитивная структура.

KIRIŞ

Dunyoning lisoniy manzarasi kişida u yaşayotgan jamiyat va uning qonun-qoidalari, milliy mentalitet, unga xos turli etik-estetik talablar, qaraşlar hamda boşqa omillar asosida şakllanadi. Demak, til kişining borliqni bir butun, yaxlit idrok etiş vositasi bölib, insonning yaşaş tarzi faqat uning özida keçmaydi, balki inson va u hayot keçiradigan jamiyatning urf-odatlari, qonun-qoidalari hamda muayyan xalqning ijtimoiy-madaniy hayot tarzi bilan uzviy boğliq holda keçadi [2:86].

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR ŞARHI

Yuqorida körib ötganimizdek, tilimizda konsept sifatida qaraluvçi birliklar köp bölib, ularning soni masalasida aniq bir töxtamga kelingan emas. Mavzu kölami, til birliklarini qamrab olişi va semantik doirasiga köra tilşunoslikda ilmiy termin sifatida tan olingan olamning lisoniy va konseptual manzaralari bir-biriga mos kelmaydi. Ular orasidagi farqlarning nazariy muammolarini tadqiq etgan N. Mazayevaning körsatişiça, olamning konseptual manzarasi özida konseptlarni jamlaşi bilan ança keng va hajmli bölib, lisoniy olam manzarasiga nisbatan kengroq va boyroqdir. Şu sababli olam haqidagi ma'lumot nafaqat verbal, balki noverbal şaklda ham ifodalanadi. Lisoniy olam manzarasini aniqlovçi element semantik maydon, konseptual olam manzarasining birligi esa ong timsollari hisoblanadi. Konseptual olam manzarasi tuşunçada ifodalangan ma'lumotlardan iborat bölsa, lisoniy olam manzarasi asosida semantik kategoriyalar va semantik maydonlarda mustahkamlangan bilimlar yotadi [8:15]. Körinadiki, tadqiqotçi konseptual olam manzarasi kölamini belgilaşda uning boşqalar e'tiboridan çetda qolgan jihat – noverbal ma'lumotlar hisobiga kengayişi mumkinligiga e'tibor qaratgan.

Olimning noverbal vositalarning konseptual olam manzarasida tutgan örni töğrisidagi qaraşlarini tilşunos N. Mahmudovning quyidagi fikrlari ham tasdiqlaydi: "Odatda, kommunikativ vaziyatning uç asosiy unsuri mavjud böladi, ya'ni sözlovçi, tinglovçi va mavzu yoki axborot. Sözlovçi muayyan axborotni tinglovçiga yetkaziş uçun, albatta, vosita – tegişli kanalni tanlaydi. Tabiiyki, asosiy kanal tilning özidir. Ammo axborotni töla yetkazişda umumiy vaziyat va maqsadga muvofiq boşqa kanallar ham işga tuşiriladi. Bu örinda paralingvistik va ekstralingvistik vositalar nazarda tutiladi. Çindan ham, turli jestlar, yuz ifodasi, boşni qimirlatiş, gavda harakatlari, makon yaqinligi, ovoz tabiati, kiyimlar, sözlovçi va tinglovçining ijtimoiy yoki boşqa maqomi kabi xilma-xil omillar kommunikatsiya jarayonida alohida qimmatga ega. Uzatilmoqçi bölgan axborotning mazmuni, maqsadi va tabiatiga uyğun tarzda kommunikatsiya kanali tanlanadi" [6:40].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tilşunos M. Hakimovning körsatişiça, inson tasavvuri orqali idrok qilinadigan va kodlanadigan borliq hodisalari konseptual manzara deb, ularning lisoniy ifodalar vositasida qayta şakllanişi esa olamning lisoniy manzarasi deb izohlanadi. Olamning konseptual hamda lisoniy manzaralarida yuz berayotgan voqea-hodisalar va harakatlarning mohiyati inson omili bilan belgilanadi. Borliqning tilda aks etişi olamning lisoniy manzarasi deb nomlanar ekan, kişilar örtasidagi aloqa-aralaşuv jarayoni aynan lisoniy vositalar yordamida amalga oşiriladi. Demak, obyektiv olamda yuz berayotgan barça harakatlar insoniyat tomonidan özaro axborot almaşinuvi jarayonida amalga oşiriladi va moddiy olamda muayyan özgarişlar yuzaga keladi. Mavjud predmetlar, narsalar, voqea-hodisalar tildagi sözlar bilan nomlanib, nutqiy muloqot jarayonida sözlovçi va tinglovçi tomonidan muayyan mazmun kasb etadi [10:8].

Umuman olganda, olam manzarasi va unga boğliq holda talqin qilinuvçi manzaralar haqida gap ketganda, şuni ta'kidlaş joizki, olimlarning mavzu doirasi hamda özlari tadqiq qilayotgan manzara çegaralarini belgilaş borasidagi qaraşlari turliça. Şuni yodda tutiş lozimki, olamning konseptual manzarasi har bir kişida öziga xos tarzda idrok qilinadi va namoyon böladi. Hatto bir davr vakillarida, bir xil ijtimoiy tuzum va bir xil turmuş şaroitida yaşayotgan kişilarda ham u mutlaqo bir-biriga öxşamasligi, turliça bölişi mumkin. Bu esa ularning olam haqidagi tasavvurlarida, uni turli obrazlarda ifodalaşida hamda nutq orqali tasvirlab berişida yaqqol namoyon böladi. Şunga köra, olamning konseptual manzarasi inson voyaga yetgan ijtimoiy şaroit, gender xususiyatlari, yoşi hamda ilmiy bilimi qaysi sohada şakllanganligiga boğliq, deb aytiş mumkin. Masalan, diniy ruhda tarbiyalangan kişi bilan zamonaviy dunyoqaraş asosida ulğaygan kişining olam, inson hayoti va dunyodagi voqea-hodisalar haqidagi qaraşlari hamda tasavvurlari bir xil emas. Ularning har biri insoniy muammolarni, hayotda yuz beruvçi voqea-hodisalarni öz tafakkuri, dunyoqaraşi va e'tiqodi mezonlaridan kelib çiqib tuşuntirişga hamda talqin qilişga harakat qiladi.

Mazkur masala bilan şuğullangan köplab olimlar öz tadqiqotlarida olam manzarasi bilan konseptual olam manzarasi örtasida çegara yöq, deb hisoblaydilar va ularni tenglaştiradilar. Şuningdek, ular konseptual olam manzarasini işonçli va haqiqiy deb hisoblab, uning yordamida olam haqidagi u yoki bu tasavvurni aks ettiriş mumkinligini ta'kidlaydilar. Olamning lisoniy va konseptual manzaralari bir-biri bilan çambarças boğliq. Til tabiati böyiça kuzatişlar olib borgan Ye. S. Kubryakovaning ta'kidlaşiça, lisoniy olam manzarasi konseptual olam manzarasining qamroviga kiradi va uning bir qismi hisoblanadi. Konseptual olam manzarasi insonning öziga xosligini, uning ijtimoiy hayotining moddiy asosini va yaşaş şaroitlarini aks ettiradi, lisoniy olam manzarasi esa olamning umumiy manzarasini tasvirlaydi [4:22-31].

Insonning özini örab turgan olam bilan munosabatini aniqlaş uçun lingvistik adabiyotlarda "olam manzarasi" metaforasi qöllaniladi. Bunda insonni örab turgan borliq uç şaklda namoyon böladi:

1) real olam manzarasi – insonni örab turgan olam, ya'ni obyektiv borliq;
2) olamning konseptual manzarasi – insonning sezgi organlari yordamida olgan va ongida şakllantirgan jamoaviy yoki individual tasavvurlari asosida hosil bölgan tuşunçalar prizmasi orqali aks etgan real manzara;
3) lisoniy olam manzarasi – borliqning til vositasida bevosita emas, balki olamning madaniy manzarasi orqali aks ettirilişi [7:5].

TAHLIL VA NATIJALAR

Avvalo, olam deyilganda butun mavjudot, borliq, koinot va dunyo tuşuniladi. Ana şu borliq asosida turuvçi, inson ongida şakllangan va söz orqali öz ifodasiga ega bölgan olam manzarasi tuşunçasi, jumladan, lisoniy olam manzarasi ham insonning olam haqidagi tafakkuri va tasavvurlarini örganiş asosida şakllanadi. Olam – bu makon va zamon, hayvonot va nabotot, tabiat va jamiyat, insoniy munosabatlar, inson va u yaşayotgan muhitning özaro ta'siri hamda bir-biriga aloqadorligidir. Ongdagi olam manzarasini esa inson ongida idrok qilingan

barça narsalar, inson va u bilan boğliq muhit haqidagi axborotlarning inson ongi prizmasida qayta işlanişi sifatida tuşuniş mumkin. Bu esa lisoniy olam manzarasi sifatida namoyon böluvçi insonning konseptual sistemasi öz-özidan paydo bölmaganligi, balki davrlar mobaynida şakllanib, bevosita inson hayoti va faoliyati bilan aloqador ijtimoiy hamda madaniy tajribadan kelib çiqişi töğrisidagi qaraşlarning töğriligidan dalolat beradi.

Lisoniy olam manzarasini talqin qilişda obraz tuşunçasi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ba'zan bir obrazning paydo bölişi va şakllanişi ma'lum bir davrni qamrab olişi ham mumkin. Bunda taşqi olamdagi narsa va hodisalarni kişilar qanday qabul qilişi hamda idrok etişiga qarab, ular dastlab inson ongida içki obrazlar sifatida paydo böladi. Xuddi ana şu jarayonda simptomatik jarayon boşlanadi. Ya'ni, borliqdagi voqea-hodisalar inson ongida muayyan tasavvur va obraz sifatida muhrlanadi. Bu qat'iylaşgan obraz asta-sekin nutqqa köçadi va ana şu voqea-hodisani eslatuvçi tuşunça sifatida tilda öz örniga ega böladi. Şunga köra, olam manzarasi deganda olam haqidagi inson egallagan barça bilimlar majmuini tuşuniş mumkin. Biror obraz yoki tasavvurning tilning oğzaki yoxud yozma şakli orqali boşqalarga yetkazilişi va köpçilik tomonidan e'tirof etilişi olam manzarasining individual hamda umumiy ong asoslarini belgilaşiga zamin yaratadi. Dunyoda xalqlarning yaşaş tarzi, geografik hududi, e'tiqodi, urf-odatlari, madaniyati va ma'naviyati turliça bölganligi sababli, ularning olamni idrok etişi, adabiyoti va san'ati ham öziga xos böladi. Bu xilma-xillik, öz navbatida, konseptual olam manzarasi va uning ifodasi bölgan lisoniy olam manzarasining özaro mos kelmasligiga sabab böladi.

Biz yuqorida olam bilan boğliq turli qaraşlar va manzaralarning umumiy hamda xususiy jihatlariga köra turliça nomlanişi haqida töxtalgan edik. Bu qaraşlar va talqinlar markazida inson turadi. Inson, avvalo, olamni bilişning asosiy subyekti hisoblanadi. Şuningdek, u insoniyat şu vaqtga qadar erişgan barça bilimlarning manbayi va ularni ajdodlardan avlodlarga yetkaziş vositasi hamdir. Tadqiqotçi R. Ladoning fikriça, olamning lisoniy manzarasi – bu voqelikning inson ongidagi obrazining til vositalari orqali ifodalanişi, tilda ifodalangan konseptual tasavvurlar sistemasi haqidagi bilimlarning integral modelidir. Insonning olam haqidagi bilimlarining söz orqali konseptuallaşuvi va tilda mujassamlaşuvi asosi hisoblangan olamning lisoniy manzarasini olamning konseptual yoki kognitiv modelidan farqlaş qabul qilingan [5:46]. Körinadiki, tadqiqotçi olamning lisoniy manzarasi deganda, avvalo, voqelikning inson ongidagi obrazining til vositalari orqali ifodalanişini nazarda tutmoqda. Bu ham yuqorida qayd etilgan tasavvur – obraz – til uçligi lisoniy olam manzarasining asosi ekanligini tasdiqlaydi.

Jahon tilşunosligida insonning ijtimoiy, mifologik va diniy dunyoqaraşi, madaniyati hamda qadriyatlarini özida jamlagan olamning lisoniy yoki sodda manzarasini olam haqidagi geografik, mahalliy va kundalik tasavvurlar aks etgan hodisa sifatida talqin qiliş köp kuzatiladi. Yu. D. Apresyan tomonidan talqin qilingan olamning sodda modeli ğoyasi quyidagilardan iborat: har bir tabiiy tilda til sohiblarining barçasi uçun xos bölgan olamni idrok etişning muayyan usuli öz aksini topadi. Yu. D. Apresyan lisoniy olam manzarasini sodda deb ataydi, çunki ilmiy tavsif va lisoniy talqin hamma vaqt ham hajmi, hatto ma'nosi jihatidan özaro mos kelavermaydi [1:357]. Darhaqiqat, lisoniy birlikda ifodalangan ma'no va uning muayyan davr nuqtayi nazaridan talqin qilinişi doimo farqlanib turadi.

Olamning konseptual manzarasi dunyoning barça xalqlarida mavjud. U ayrim tadqiqotlarda "olam modeli" tarzida ham talqin qilinadi. Şunisi e'tiborliki, bu tuşunçalarning tilşunoslikda termin sifatida qat'iylaşib ulgurgan "lisoniy olam manzarasi" terminidan farqli jihatlari mavjudligiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Darhaqiqat, tadqiqotlarda qayd etilganidek, olamning konseptual manzarasi insonning özini örab turgan olam haqidagi bilimlari ortib borişi hamda ijtimoiy hayotning turli sohalaridagi faoliyati natijalarini özida mujassam etadi. Mazkur jarayon davomida jamiyat taraqqiyoti va ijtimoiy hayotda sodir bölayotgan özgarişlar hamda yangiliklar tufayli u doimo boyib, özgarib boradi.

Töğri, bugungi kun nuqtayi nazaridan qaralganda, bundan bir neça asr oldingi holat ança sodda va ibtidoiy körinadi. Çunki bugungi olam manzarasi avvalgi davrlardagi tasavvurlarning ma'lum darajada soddaligini körsatadi. Oradan ma'lum davrlar ötsa-da, insoniyat tarixining muayyan davrida şakllangan lisoniy olam manzarasining ayrim parçalari, jumladan, olamning yaralişi haqidagi mifologik dunyoqaraşni aks ettiruvçi qadimiy tasavvurlar uzoq vaqt davomida saqlanib qoladi. Bu örinda qadimgi xitoylarning in va yan falsafasi, islom olamida dunyoning yaralişi hamda diniy-mifologik obrazlarning xalq ma'naviy dunyoqaraşiga singib ketişini eslaş kifoya. Körinadiki, inson qaysi davrda va qanday ijtimoiy tuzumda yaşaşidan qat'i nazar, faoliyati jarayonida mavjud olamning uning ongida subyektiv aks etişi sodir böladi. Kundalik hayotda tabiat bilan çambarças boğliq bölgan inson özini örab turgan borliqni sezgi organlari vositasida sodda şaklda idrok etadi.

Bunda yangi bosqiçga yöl oçuvçi jarayon közga taşlanadi. Ya'ni, mantiqiy fikrlaş tufayli yuzaga kelgan olam manzarasi bilan bir qatorda, mantiqiy jihatdan ziddiyatli bölmagan, ayni damda unga aynan öxşaş bölmagan, ya'ni tildagi mavjud birliklar vositasida şakllanuvçi lisoniy olam manzarasi ham hosil böladi. Tilning mantiqiy-funksional xususiyatlarini tadqiq etgan R. I. Pavilyonis mantiqiy, ya'ni tuşunarli olam manzarasini belgilaş uçun "konseptual sistema" tuşunçasini qöllagan. Konseptual sistema kişining olamni özlaştirişi jarayonida şakllanadi va unda xalqning milliy-ma'naviy faoliyati öz aksini topadi. Konseptual sistema mazmunini anglaş vositasi mazkur xalq uçun xos bölgan öziga xos bilimlarni qayd etuvçi til hisoblanadi. Konseptual sistemalarning milliy öziga xosligini körsatuvçi komponentlar voqelik parçalarining aks etişi natijasida şakllangan kognitiv struktu-

ralar – konseptlar hisoblanadi. Konseptda tuşunçaviy, verbal, assotsiativ va madaniy turdagi turli mazmunlar qayd etiladi. Şuning uçun konseptlarni tillararo taqqoslaş turli til sohiblarining konseptual sistemalari mazmunidagi milliy va baynalmilal komponentlarni aniqlaşga imkon beradi. Mental farqlar madaniyat tarkibiga kiruvçi öziga xos milliy konseptlarning mavjudligiga qarab aniqlanadi [9:286].

S. I. Draçyova olamning konseptual manzarasidagi etnik-verbal mazmunni aniqlaş yuzasidan tajribalar olib bordi va uning milliy öziga xosligini örgandi. Uning fikriça, bizni örab turgan olamni biliş usullarining umumiyligiga köra, tuşunçaviy komponentlar turli tillar sohiblarida katta öxşaşlikka ega böladi. Bundan taşqari, turli madaniyatlar konseptlarining yadroviy komponentlari ham katta darajada mos keladi, ularning milliy öziga xosligi esa çekka hududiy maydonlarda va konseptning madaniy komponentlarida namoyon böladi [3:60-64]. Masalan, Vatan konseptining yadroviy komponenti tuğilgan uy va xonadon hisoblanadi. Bu holat turli tillarda ham kuzatiladi: rus tilida "родина", ingliz tilida esa "PATRIA" va "NATIVE LAND" şakllarida ifodalanadi.

XULOSA

Şuni ta'kidlaş joizki, konseptual sistema murakkab bölib, uning öziga xosligini töliq anglaş uni bölaklarga ajratib örganişni taqozo qiladi. Tadqiqot obyekti sifatida tanlangan bölakning, aytaylik, Vatan konseptining milliy xususiyatlarini aniqlaş, avvalo, örganilayotgan matn tegişli bölgan til sohibining madaniy darajasi, u istiqomat qilayotgan geografik hudud va boşqa faoliyat turlarining öziga xosligiga boğliq bölib, bu tadqiqot jarayonida ana şu omillarni hisobga olişni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar röyxati:

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды в 2-х т. Т. II: Интегральное описание языка и системная лексикография. – М.: Школа "Языки русской культуры", 1995. – С. 357.
2. Джаббаров Ш. Х. "Вақт" тушунчаси консептуаллашувининг назарий асослари // "Сўз санъати" халқаро журнали. – 2021. – № 2. – Б. 86. Файл: file:///C:/Усерс/Сулаймон/Довнлоадс/3163-Б8-6417-1-10-20211028.пдф
3. Драчева С. И. Экспериментальное исследование вербального содержания этнической концептуальной системы // Текст: структура и функционирование. Вып. 2. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 1997. – С. 60–64.
4. Кубрякова Е. С. Язык пространства и пространство языка / Е. С. Кубрякова // Известия РАН. Серия литературы и языка. – 1997. – Т. 56, № 3. – С. 22–31.
5. Ладо Р. Лингвистика поверх границ культур // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XXV: Контрастивная лингвистика. – М., 1989. – С. 46.
6. Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. – Тошкент, 2007. – Б. 40.
7. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика. – Мн.: ТетраСистемс, 2004. – С. 5.
8. Мазаева Н. Ю. Языковая и концептуальная картины мира (к теории вопроса) / Н. Ю. Мазаева // Известия вузов. Северо-Кавказский регион. – 2006. – С. 15.
9. Павилёнис Р. И. Проблема смысла: современный логико-функциональный анализ языка. – М., 1983. – С. 286.

13.00.00 Pedagogika fanlari
13.00.01 Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta’limotlar tarixi
13.00.02 Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar böyiça)
13.00.03 Maxsus pedagogika
13.00.04 Jismoniy tarbiya va sport maşğulotlari nazariyasi va metodikasi
13.00.05 Kasb-hunar ta’limi nazariyasi va metodikasi
13.00.06 Elektron ta’lim nazariyasi va metodikasi (ta’lim sohalari va bosqiçlari böyiça)
13.00.07 Ta’limda menejment
13.00.08 Maktabgaça ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
13.00.09 Ijtimoiy pedagogika
07.00.00 Tarix fanlari
19.00.00 Psixologiya fanlari
01.00.00 Fizika-matematika fanlari
02.00.00 Kimyo fanlari
03.00.00 Biologiya fanlari
09.00.00 Falsafa fanlari
10.00.00 Filologiya fanlari
11.00.00 Geografiya fanlari

MAKTABGAÇA VA MAKTAB TA'LIMI

Mas'ul muharrir: Ramzidin Aşurov
Ingliz tili muharriri: Murod Xoliyorov
Musahhih: Alibek Zokirov
Sahifalovçi va dizayner: Iskandar Islomov

2026. №11(1)

© Materiallar köçirib bosilganda "Maktabgaça va maktab ta'limi" jurnali manba sifatida körsatilişi şart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

"Maktabgaça va maktab ta'limi" jurnali 26.09.2023-yildan Özbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №C–5669363 reyestr raqami tartibi böyiça röyxatdan ötkazilgan.
Litsenziya raqami: № 136361.

Manzilimiz: Toşkent şahar, Yunusobod tumani 19-mavze, 17-uy.